

Radnička štampa u Bosni i Hercegovini do 1941. godine kao istorijski izvor*

Nikola Babić

I

Tradicionalna istoriografska škola po ustaljenoj klasifikaciji istorijskih izvora pristupa sa izvjesnom skepsom štampi, svrstavajući je u sporedan izvor. Pri ovakvom tretiranju štampe, polazi se od uvjerenja da su stavovi i ocjene u njoj prožeti subjektivnom notom i da ne odražavaju realno određeni trenutak ili događaj svoga vremena. Čini nam se da to nije adekvatna klasifikacija, pogotovo kada su u pitanju istorijska istraživanja novijeg i najnovijeg perioda. U ovom razdoblju štampa je postala najmasovnije sredstvo društvenog komuniciranja, ona prati i registruje događaje u najširem dijapazonu. Pojedini listovi postali su glasila raznih političkih faktora, pa u njima ne nalazimo samo obične informacije o događajima i zbivanjima nego i čitave programe, stavove, reagovanja i ocjene tih događaja. Prema tome, to su i vjerni dokumenti o idejnim stavovima i praktičnoj političkoj djelatnosti tih faktora. Njihovom komparacijom brže dolazimo do saznanja o političkoj fisionomiji i snazi raznih političkih organizacija i pokreta, a time i do punije istorijske istine.

Sasvim je razumljivo da pri korištenju treba razlikovati pojedine napise iz štampe, počevši od dnevnih vijesti, dopisa, komentara i reportaža, pa do zvaničnih stavova redakcija ili rukovodstava pojedinih političkih partija, organizacija i grupa. Objavljene deklaracije, rezolucije, razni statuti i pravila, kao i programski članci, spadaju u primarne istorijske izvore, bez obzira na to da li se nalaze u štampi ili u fondovima pojedinih arhiva.

Sigurno je da su i mnogi podaci koje nalazimo u klasičnim izvorima — arhivskim dokumentima — pisani sa određenom subjektivnom ili tendencijskom notom, obilježenom političkim pogledima njihovog stvaraoca. Zašto bismo, onda, vjerovali da jedan akt koji je prošao filter administracije i nosi obilježja broja, pečata i potpisa, daje autentičnije i više istinite podatke od

*.) Koreferat podnesen na IV internacionalnoj konferenciji istoričara radničkog pokreta u Lineu, koja je održana od 17. do 21. septembra 1968. godine.

štampe koja također ima svoja obilježja verifikacije. Ova gledišta ne ističemo zato da bismo zagovarali primarno mjesto štampe među istorijskim izvorima. Ali, ne prihvatajući fetišizaciju arhivskih dokumenata (npr. policijskih izvještaja o djelatnosti radničkih organizacija i sl.), kojima moramo s puno kritičnosti pristupati, čini nam se da bar s isto toliko povjerenja moramo pristupati i štampi kao istorijskom izvoru.

Kada je u pitanju radnička štampa u Bosni i Hercegovini, gdje radnički pokret nije imao razvijenu administraciju, koja bi registrovala događaje i svoju politiku putem klasičnih arhivskih dokumenata ili kada u ilegalnim uslovima djelatnosti nije bilo mogućnosti ni za najnužniju korespondenciju i čuvanje pisanih dokumenata, ta štampa dobija još više na značaju, jer predstavlja jedini pisani izvor radničke provenijencije.

II

Razmatranja o radničkoj štampi u Bosni i Hercegovini do 1941. godine kao istorijskom izvoru, metodološki je nužno prikazati u dva dijela za dva sasvim različita perioda — od pojave prvog radničkog lista 1909. do 1919. godine, kada je radnički pokret u ovoj zemlji djelovao samostalno i od 1919. do 1941. godine, kada je on djelovao kao sastavni dio jugoslovenskog radničkog pokreta.

Ta razmatranja za period do 1919. godine izvanredno su interesantna iz nekoliko razloga:

1. Što se radnički pokret u Bosni i Hercegovini razvija i prelazi prag javnog života, kasnije nego u drugim evropskim, pa i nekim jugoslovenskim zemljama, u kojima su građanska liberalna i radnička štampa imale već svoju tradiciju.

2. Što se radnički pokret u ovoj zemlji razvija u specifičnim uslovima okupacije, nacionalne i vjerske podijeljenosti poluorientalne feudalne društvene strukture — kroz čije se okvire vrlo teško probijala napredna misao, pogotovo radnička — odnosno u uslovima u kojima se radnički pokret morao, pored neposredne socijalno-ekonomske borbe, angažovati i u borbi za emancipaciju čitavog bosansko-hercegovačkog društva od okupacione vlasti.

3. Što se radnička štampa ovdje pojavljuje kao jedini izvor čiste radničke provenijencije, a arhivska građa provencijencije državnih ustanova i institucija nudi nam samo elemente koji govore o nužnom komuniciraju radničkih rukovodstava i predstavnika sa organima vlasti. Sa toga stanovišta radnička štampa se pojavljuje kao neophodan i veoma značajan izvor. Ona bilježi mnoge događaje i zauzima stavove prema pojedinim zbivanjima u BiH i internacionalnom radničkom pokretu koji se ne mogu naći u arhivskoj građi ili bilo gdje drugdje.

4. Prvi radnički listovi su i prva pisana riječ radničke klase Bosne i Hercegovine, ponikla bez profesionalnih novinara i marksistički obrazovane inteligencije, iz pera ljudi koji su ovom poslu pristupali ostavljajući zidarski ili obućarski čekić, šivaču mašinu ili druge alatke manuelnog radnika, pa tamo susrećemo neposredno radnička razmišljanja i rezonovanja.

Zakon o štampi u BiH objavljen je 2. marta 1907. godine, ali njegove odredbe u paragrafu 11. i 12. da: »Für jede periodische Druckschrift welche, sei es auch nur nebenher, die politische Tagesgeschichte behandelt, oder politische, religiöse oder soziale Tagesfragen bespricht, ist der Herausgeber zum Erlage einer Kautions verpflichtet«, i »Der Betrag der Kautions wird für

periodische Druckschriften, welche seltener als einmal in der Woche erscheinen, mit 3000 K, für solche, welche höchstens dreimal in der Woche erscheinen, mit 6000 K, für die öfter erscheinenden periodischen Druckschriften mit 10.000 K bestimmt«,¹⁾ — pomjerio je pojavu prvog radničkog lista više od dvije godine od objavljivanja zakona, iako se ideje i pokušaji pokretanja radničkih novina sreću već u 1906. godini.

Prvi radnički socijalistički list u BiH »Glas slobode« pojavio se 29. aprila 1909. godine, izlazi u početku tri puta mjesečno, a kasnije prerasta u dnevnik. U uvodniku prvog broja ističu se osnovni zadaci: prosvjećivanje radnika, širenje nauke socijalizma, razvijanje klasne borbe, štićenje interesa radništva, zatim razmatranje ekonomskih i političkih pitanja, razvijanje objektivne, oštре i nepristrasne kritike svega onoga što ide protiv radničkih interesa, kao i borba za narodnu slobodu u najširem smislu.

U desetogodišnjem periodu, u kojem je izlazio kao organ Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, — »Glas slobode« je, uglavnom, ispunio ove zadatke, jer je njegova sadržina pretežno ispunjena problematikom koja se pominje u zadacima. Gotovo za čitavo vrijeme karakteristične su neke standardne rubrike koje se bave pomenutom problematikom.

— Uvodnici su bili vanjskopolitičkog, često opštejugoslovenskog ili specifično bosansko-hercegovačkog, te socijalističkog sadržaja. Oni predstavljaju najvredniji dio lista, jer su u njima izloženi stavovi redakcije, odnosno partijске uprave, prema najbitnijim događajima u političkom životu i radničkom pokretu.

— U rubrici »Međunarodni položaj« nalazimo po pravilu članke i preštampane političko-diplomske vijesti, koje se ponekad javljaju i kao posebna rubrika. Članci su najčešće odražavali gledišta »Glasa slobode« o raznim pitanjima iz međunarodnih odnosa i odnosa u radničkom pokretu, jer su opremljeni potrebnim komentarom.

— Rubrika »Politički pregled« karakteristična je po tome što donosi članke i kraće napise sa komentarima o svakodnevnim unutrašnjim i inostranim događajima. Osobito su vrijedni komentari o domaćim zbivanjima.

— U »Vijestima i bilješkama«, za razliku od »Političkog pregleda« nose se sitne vijesti, od kojih one o bosansko-hercegovačkim prilikama predstavljaju dragocjenu dokumentaciju o stavu »Glasa slobode« i prema mnogim svakodnevnim događajima političkog života i odnosa. Tu se razlikuju vijesti čisto dokumentarnog karaktera od onih sa jasno izraženom tendencijom o radničkoj problematici, pokretima i njihovim uzrocima, i slično.

— Rubrike »Strukovni pokret«, odnosno »Sindikalni pokret« i »Iz stranke« predstavljaju vrlo vrijednu dokumentaciju u cijelini. U njima se registruju i komentarišu gotovo svi događaji u pokretu. Često se javljaju i vrijedni članci koji obrađuju socijalne ustanove, analiziraju komunalne probleme i sl. Jednako vrijedni su i izvještaji sa partijskih i sindikalnih skupova u okviru kojih su ponekad objavljene čitave rezolucije, odluke ili drugi dokumenti prvog reda.

»Bosnisch-Herzegowinischer Eisenbahner, (»Bosansko-hercegovački željezničar« štampan dva puta mjesečno od 1. maja 1910. do 15. juna 1914), pokrenut je sa ciljem da tretira probleme bosansko-hercegovačkih željezni-

¹⁾ Gesetz — und Verordnungsblatt für Bosnien und die Herzegowina, Jahrgang 1907, Sarajevo, 1908, s. 29.

čarskih radnika i najveći dio njegove sadržine bavi se tom problematikom. Ali u ovom listu, koji je bio pod uticajem socijaldemokrata, nalazimo i članke o političkim prilikama u Bosni i Hercegovini i u svijetu, kao i vijesti o aktivnosti drugih strukovnih organizacija.

U oba ova lista evidentan je uticaj i u stavovima i u tretmanu različitih pitanja časopisa i listova njemačkog i austrijskog radničkog pokreta, osobito »Arbeiter Zeitung-a«, »Der Kampf-a« i »Die Neue Zeita-a«. Tek od 1917. godine u »Glasu slobode« zapažamo samostalniju, revolucionarnu orijentaciju nastalu kao rezultat radikalizovanja političkih stavova Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine.

Neposredno pred prvi svjetski rat pojavilo se i pet brojeva lista »Zvono«, koji je pokrenula disidentska grupa Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine. List je donosio komentare o događajima u svijetu, političkim prilikama u zemlji i inostranstvu, privrednim kretanjima, zatim vijesti i crtice iz života radnika, te polemičke članke u vezi s pisanjem »Glasa slobode«, prvenstveno sa stanovišta izrazitije nacionalne angažovanosti.

III

Nepunih šest mjeseci poslije prvog svjetskog rata i stvaranja jugoslovenske države, — aprila 1919. godine, stvoren je i jedinstveni jugoslovenski radnički pokret lijeve — komunističke orijentacije. Do tada samostalni radnički pokret Bosne i Hercegovine — politički i sindikalni — pristupio je, gotovo u cijelini, novoosnovanim organizacijama — Komunističkoj partiji Jugoslavije i Jedinstvenim revolucionarnim sindikatima. »Glas slobode« postao je dnevni organ ovih jugoslovenskih organizacija za Bosnu i Hercegovinu u vrijeme dok su one legalno djelovale do kraja 1920. godine.

Već početkom 1919. godine sakuplja se, organizuje i započinje svoju djelatnost disidentska socijal-patriotska grupa Socijaldemokratske stranke BiH i sada organizovana kao jugoslovenska Socijaldemokratska stranka za Bosnu i Hercegovinu, 24. maja 1919. godine, ponovo pokreće list »Zvono«. Poslije zabrane djelatnosti organizacija revolucionarnog radničkog pokreta u Jugoslaviji, tokom 1921. godine, politički se ujedinjuju socijal-patriotska desnica i centrumaši, disidenti komunističkog pokreta, u Socijalističku partiju Jugoslavije. U Bosni i Hercegovini ove snage 14. maja 1921. pokreću »Glas slobode« kao svoj organ, a »Zvono« 17. decembra 1921. prestaje dalje izlaziti. »Glas slobode« je ostao nedeljni organ socijalista do 10. jula 1929. godine, kada je od režima monarhističke diktature definitivno zabranjen. U ovom razdoblju iz osnova se mijenja idejno-politički pravac lista. On zagovara reformističku i antikomunističku orijentaciju u političkoj borbi i donosi, uglavnom, dopise o ekonomskim akcijama radnika.

Podijeljenost radničkog pokreta u ovom periodu uslovila je i nejedinstvenost radničke štampe. Ona je ispunjena sadržajima koji predstavljaju ozbiljne ideološko-političke protivrječnosti. Zastupana su najsuprotnija stanovišta političke i klasne borbe, od krajnje desnih, u socijal-patriotskoj, do krajnje lijevih u ilegalnoj komunističkoj štampi, uslovljena različitim pogledima na borbu radničke klase.

U naročito teškim prilikama i uslovima razvijala se štampa Komunističke partije Jugoslavije. Pošto je prihvatile i širila ideje oktobarske revolucije i zagovarala revolucionarnu orijentaciju u borbi za politička i ekomska prava

va radnika, — ta štampa je bila pod naročitim pritiskom vlasti i u vrijeme legalnog djelovanja KPJ, 1919—1920. godine. Tako, npr., ministar unutrašnjih dela jugoslovenske vlade telegrafske upozorava Zemaljsku vladu za BiH²⁾ »... Primijetio sam u listu »Glas slobode« da cenzura propušta slavljenje i popularisanje boljševizma i njegovih predstavnika u Rusiji. Nastojte to sprečiti.»³⁾ Pod pritiskom vlasti, prestala je izlaziti već poslije trećeg broja »Radnička volja« u Drvaru (20. novembra do 20. decembra 1919), a poslije tri naestog broja i »Narodni glas« u Banja Luci (10. aprila do 24. jula 1920), — listovi komunističkih organizacija u ovim mjestima.

Protiv KPJ i njene štampe donesena je 29. decembra 1920. godine tzv. Obznama, kojom je čitava djelatnost suspendovana, a 2. avgusta 1921. godine izglasan je u parlamentu Kraljevine Jugoslavije »Zakon o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi», po čijem članu 1. se »kao zločinstvo u smislu kaznenog Zakonika smatra« i »... pisanje, izdavanje, štampanje, rasturanje: knjiga, novina, plakata ili objava (...) Ovo važi i za svaku pisanu ili usmenu komunističku ili anarhističku propagandu ili ubjedivanje drugih da treba promjeniti politički ili ekonomski poredak u državi...«, a u članu 2. se o sankcijama kaže: »Ko učini ma koje od krivičnih djela u članu 1. ovoga zakona, kazniće se smrću ili robijom do 20 godina«.⁴⁾

Od tada se revolucionarni radnički pokret mogao služiti samo polulegalnom ili ilegalnom štampom koja se javlja povremeno. U Bosni i Hercegovini su do 1941. godine izlazila tri polulegalna⁵⁾ i tri ilegalna lista.

U prvoj grupi su: »Radničko jedinstvo«, Sarajevo, nedeljni organ nezavisnih radničkih sindikata od 3. februara 1922. do 14. juna 1923. godine; »Glasnik istine« petnaestodnevno »glasilo radničko-seljačkog javnog mišljenja«, izašlo samo pet brojeva od 1. marta do 1. maja 1926. godine, i »Narodna pravda« — Banja Luka, petnaestodnevni »list za narodno gospodarstvo i prosvjetu« od 15. jula do 15. septembra 1935. Sva tri lista su s pozicije ilegalne KPJ tretirali aktuelna politička zbivanja u zemlji i inostranstvu s tim što u prvom nalazimo više građe o radničkom pokretu, pojedinim sindikalnim strujama i organizacijama, ekonomskim akcijama radnika itd., a u poslednjem o narodnofrontovskoj, antifašističkoj aktivnosti, problemima sela i seljaštva, i slično. Zbog toga su ih vlasti, ubrzo po upoznavanju njihove programske orijentacije, plijenile i definitivno zabranjivale.

Ilegalni listovi KPJ u Bosni i Hercegovini: »Komunist« u Sarajevu i »Fabrika i njiva« u Tuzli 1932. g., te »Glas saveza radnika i seljaka« u Sarajevu 1940—1941. godine objavili su po nekoliko brojeva i predstavljaju samo pokušaj komuniciranja rukovodstava sa članstvom i javnošću. Oni, pored tretiranja bosansko-hercegovačkih prilika, prenose članke iz opštej jugoslovenskih organa partije koji govore o partijskim stavovima prema najaktuelnijim događajima u zemlji i u svijetu.

Zajednička vrijednost i jednih i drugih listova je u tome što donose brojne vijesti, bilješke i kraće komentare o životnim uslovima, te o ekonomskim i političkim akcijama radnika u Bosni i Hercegovini. Pa iako brojni podaci u

²⁾ Do donošenja centralističkog Vidovdanskog ustava 1921. u BiH je postojala Zemaljska vlasta.

³⁾ Arhiv Bosne i Hercegovine — Sarajevo, Zemaljska vlasta, Prez. br. 78/1919.

⁴⁾ Zbornik zakona i naredaba, Godina 1921, Sarajevo 1922, str. 271—272.

⁵⁾ Termin »polulegalni« uzeo sam za listove koji su često rasturani ilegalno i sa ovim tekstovima koje je cenzura zabranila.

njima nisu mogli biti egzaktno provjereni, — uz kritički pristup, kombinovanje i upoređivanje sa drugim izvorima, ovi listovi predstavljaju osnovnu građu za izučavanje istorije radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini, tim prije što ni za ovaj čitav period nije sačuvana arhivska građa provenijencije radničkih organizacija. Posebno ti listovi istoričaru mogu poslužiti za sagedavanje i rekonstrukciju uslova i metoda djelovanja radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini u razdoblju između dva svjetska rata.

IV

Bosna i Hercegovina se tek prije devedeset godina razdvojila od turske feudalne carevine, ne oslobodivši se još zadugo pretkapitalističkim ostatak koji su ostavljali duboke tragove u njenom ekonomskom, političkom i kulturnom životu. Za četrdeset godina austro-ugarske vladavine, i u periodu od dvadeset tri godine postojanja Kraljevine Jugoslavije, proces razvitka društva, njegovog funkcionisanja na demokratskim principima, pa time i proces razvitka demokratske društvene misli, — tekao je dosta sporo. Jedan od značajnih faktora koji je usporavao ove procese jeste i sputavanje slobode mišljenja i informacije kao neophodnog uslova njihovog brzog razvijanja. S nekoliko desetina građanskih, vjerskih i zvaničnih ili poluzvaničnih državnih listova koji su izlazili u ovom razdoblju koristili su se vladajući režimi i gotovo sve građanske političke partije radi postizanja svojih političkih ciljeva koji su karakteristični po svojoj antisocijalističkoj i nacionalističkoj, odnosno vjerskoj usmjerenošći i antagonizmima u tom pogledu. Ta štampa je bila u poziciji da lakše pribavi izvore i sredstva informacija i da, na taj način, javnom mnjenju nameće predstave koje su joj politički odgovarale.

Otuda pojava radničke štampe u Bosni i Hercegovini, krajem prve decenije našeg vijeka, ima veliki značaj za politički život u ovoj zemlji, bez razvijenih demokratskih institucija i bez razvijenije građanske demokratske opozicije, i to iz više razloga. Prije svega, radnička štampa je objektivnije informisala javnost o mnogim zbivanjima iz oblasti širih stranačko-političkih odnosa toga vremena, ona je bila osnovno sredstvo za širenje političkih, kulturnih, naučnih, moralnih i drugih ideja u radničkoj klasi i za upoznavanje stavova njenih političkih organizacija. Poseban je njen značaj za upoznavanje samog radničkog pokreta i čitavog mozaika političkih i sindikalnih organizacija u periodu do 1919. godine, u oba krila radničkog pokreta između dva rata, kao i nacionalnih i klerikalnih organizacija radničkog pokreta u čitavom ovom razdoblju. Pa iako u ovom kratkom prilogu nije bilo moguće šire osvijetliti sadržajnu i idejno-političku stranu pojedinih radničkih listova, nameće se zaključak da oni predstavljaju značajan izvor za istoriju ne samo radničkog pokreta nego i cijelog bosansko-hercegovačkog društva u novijem razdoblju njegove istorije.

Summary

Press as the most widespread means of social communication and as the loud-speaker of various political organizations and institutions of our age, besides daily news, articles, comments, and reportages, publishes very often the official attitudes of these political factors, their statutes, rules and programmatic articles that represent the primary sources. The more so in the working class press since the workers'

organizations did not have their archive services. As it is not recommendable to make a fetish of the archive documents only because of their signs, verification, especially when we have to do with the various documents of the official authorities concerning the activities of the working class movement, it seems to us that we must with as much respect approach the press as an historic source.

Studies of the working class press in Bosnia and Herzegovina until 1941 are the more interesting since it represents almost the only written source of the working class provenience. It speaks of a working class movement which came into existence much later than in other European and even Yugoslav countries, in half-feudal, nationally and confessionally heterogenous social structure in which progressive, and especially revolutionary proletarian thought meets many obstacles and makes slow advance.

The appearance of the working class press at the end of the first decade of the 20th century, in the environment which had no developed democratic institutions, in which the working class movement in the time of Austro-Hungarian occupation and later in the Kingdom of Yugoslavia had to struggle both for better social and economic conditions and for emancipation of the whole Bosnian and Herzegovinian society — has therefore a great significance for the political life and represents an important source for the history both of the working class movement and the society in general.

prilozi